

ТКАЧЕНКО Ю.А.,
науковий співробітник
Служби інформаційно-
аналітичного
забезпечення органів
державної влади НБ
ім. В.І. Вернадського
НАН України

**ТЕОРЕТИЧНІ
ОСНОВИ
ФОРМУВАННЯ
ЗОВНІШНЬОЇ
ПОЛІТИКИ
ЗАХОДУ ЩОДО
НОВИХ
НЕЗАЛЕЖНИХ
ДЕРЖАВ**

Перспективи бачення західними політологами стабільності пострадянського регіону ґрунтуються головним чином на теорії демократичного миру. Одним з провідних авторів, з цієї теорії є Брюс Рассет¹. У своїй книзі він, як і багато інших вчених вказує, що демократії не воюють одна з одною². Яка його аргументація? Він стверджує, що цей статистично доведений факт пояснюється кількома причинами. По-перше ці держави мають інші механізми розв'язання конфліктів, що виникають між ними. По-друге вони переконані, що демократії не повинні воювати між собою.

Демократію ми можемо визначити як таке суспільство, таку державу, в якій право голосувати має переважна більшість громадян. Друге – уряд приходить до влади в результаті широких виборів. Третє. Виконавча влада є або виборною або відповідальною перед законодавчою владою, існують громадянські свободи, такі як свобода слова тощо. Такий радикальний аналітичний розділ демократії і автоританого режи-

му не завжди віддзеркалюють реальний стан справ. Зокрема, така загальноновизнана демократія як США тривалий час відмовляла у праві голосу неграм. У Великобританії попри всі демократичні норми королівська сім'я має великі привілеї.

Ці питання набувають неабиякої актуальності в контексті сучасної політики, що проводять держави Заходу, і перш за все Сполучені Штати щодо колишніх республік СРСР, коли розвиток демократичних інститутів розглядається як гарант миру і безпеки як на рівні регіону, так і на рівні глобальної системи. Теоретичні засади теорії демократичного миру обґрунтовуються таким чином.

Перша лінія аргументації – культурна або нормативна відповідно до якої механізми і методи мирного розв'язання конфліктів між демократіями існують вже у внутрішньополітичному устрої цих держав. Оскільки ці принципи мирного розв'язання конфліктів уже існують усередині демократій, то вони певним чином проектується і на міжнародні відносини.

Друга лінія аргументації – структурна або інституційна. Згідно з якою найважливішими є системи перевірки і балансування розподілу влади та її розпорощення – тобто відсутність концентрації державної влади в одних руках, а також необхідність публічного обговорення політичних питань. Оскільки такі основні моменти інституціалізовані в демократичних системах, це запобігає або значно ускладнює вв'язування демократичних держав у війну.

За Брюсом Рассетом, найбільш ефективно при аналізі зовнішньої політики держав Заходу можна використати культурну або нормативну модель. Політичні лідери у відносинах з іншими державами будуть слідувати тим самим нормам розв'язання конфліктів, які існують і розвинені в середині їх власних внутрішньополітичних систем. Так само вони очікуватимуть, що політичні лідери інших держав будуть дотримуватись принципів розв'язання конфліктів, розвинених у демократичній політичній системі. Беручи до уваги ці дві передумови, конфлікти між демократіями будуть рідкісними оскільки політичні лідери прагнуть розв'язати конфліктні ситуації шляхом компромісу, уникаючи насильства.

Оскільки демократії будуть дотримуватись мирних методів розв'язання конфліктів з іншими демократіями, вони також очікуватимуть мирних методів з їх боку. Чим стабільніша демократія, тим більше демократичних норм скеровує її поведінку щодо інших демократичних держав і, природно, ці норми поведінки переносяться на зовнішні зносини. Якщо конфлікти між демократіями всеж-таки відбуваються, це буває тоді, коли хоча б один з учасників конфлікту політично нестабільний.

Конфлікти з застосуванням сили між недемократіями або між демократіями і недемократіями частіші, оскільки в недемократичних держа-

вах політичні діячі використовують або очікують від своїх опонентів використання насильства чи погрози насильством для розв'язання конфліктної ситуації, що використовується як частина їх внутрішньополітичного процесу. Оскільки недемократії можуть використовувати силу чи погрози силою в конфліктах з іншими державами, а інші держави очікують такого варіанту, то це створює загрозу застосування сили у разі виникнення міжнародного конфлікту. Оскільки деморатичні норми поведінки можуть бути легко використані опонентом – недемократичною державою, щоб уникнути відповідної реакції, демократичні держави повинні застосувати адекватні недемократичні методи у формуванні своїх відносин з недемократіями.

Але цей статистично доведений факт можна пояснити і по-іншому, не вдаючись до аналізу внутрішньої суті демократії. Розглянемо альтернативні пояснення наявності миру між демократіями для того, щоб адекватно уявити собі місце теорії демократичного миру серед сучасних теорій міжнародних відносин. Перше альтернативне пояснення яке не базується на аргументі про неохильність демократій до війни полягає в тому, що міжнародні інститути є гарантом миру і підтримують його.

Скажімо, якщо дві держави знаходяться на грані втягнення у конфлікт, міжнародні інститути, які їх пов'язують, можуть відіграти балансуєчу роль і розв'язати мирним шляхом конфлікт, що виникає. Приміром, ми можемо казати про Європейський союз, який об'єднав раніше конкуруючі та ворогуючі держави. Ця система виключила війну як засіб вирішення конфлікту. Контраргументом такому підходу служить те, що інститути повинні виникнути і підтримувати вже усталені відносини між державами, оскільки інститути можуть як підтримувати мирні відносини між державами, так і підтримувати провоєнні інтереси певної держави.

Другим підрозділом теорії міждержавних інститутів виступає концепція транснаціоналізму, яка полягає в тому, що завдяки індивідуалізму і плюралізму які існують всередині демократичних держав, створюються транснаціональні зв'язки та інститути між різними приватними групами та державними структурами. Такі зв'язки можуть сприяти мирному розв'язанню міжнародних конфліктів і формувати транснаціональні союзи проти інших держав. Однак цей аргумент прийнятний лише для демократичних держав, оскільки авторитарні режими як правило закривають можливі незалежні центри влади і лінії взаємодії з демократичними державами. Якщо демократії найбільш широко відкриті для приватних і державних транснаціональних зв'язків, то авторитарні держави як правило для цього закриті.

Наступне пояснення того феномену, що демократії не воюють одна з одною, базується на концепції альянсів і формування союзів.

Оскільки союзники обирають один одного на підставі якоїсь спільності інтересів, то природно, вони налаштовані мирно один до одного. Ці спільні інтереси, як правило, стосуються спільної безпеки щодо єдиного чи однакового для цих країн потенційного зовнішнього ворога. У такому випадку, звичайно, союзні держави не будуть воювати одна з одною. Оскільки багато демократій вже мають спільні інтереси і об'єднуються, зокрема, в такі організації як НАТО, то певно ж вони не воюватимуть між собою.

Брюс Рассетт заперечує, вважаючи, що ми можемо цілком логічно поставити питання: ці країни не воюють одна з одною тому, що знаходяться в альянсі чи тому, що мають спільного ворога? Якщо вони бояться спільного ворога, то можливо вони протистоять йому для того, щоб захистити свої демократичні інститути. Тобто концепція демократії знову виходить на перший план.

Інше пояснення може полягати в тому, що гегемон в середині альянсів може проводити політику умиротворення взаємовідносин між його членами оскільки будь-яка конфліктна ситуація зменшить владу цілого альянсу. Однак, як доводить систематичний аналіз запропонований Брюсом Буено де Мескіта, гегемон в системі альянсу здатний воювати з членами так само, як і держави, що не є членами якогось союзу³. Як приклад ми можемо навести вторгнення Радянського Союзу в Угорщину.

Існує ще одне пояснення, яке полягає в тому, що гарантом миру є багатство. Оскільки демократії – це, як правило, держави багаті, то тут важко визначити причинно-наслідковий механізм. З тої причини, що для політично стабільної, економічно розвиненої держави економічно не вигідно вести війну, то вони утримуються від таких методів розв'язання суперечностей. Однак, з іншого боку, економічна взаємозалежність, така, як скажімо між Японією і США, може виступати як об'єднуючим, так і роз'єднуючим фактором який врешті-решт відбився в ході другої світової війни. Ще один варіант такого роду теорій, що пов'язують багатство демократій з відсутністю війни, зводиться до того, що оскільки більшість цих держав переживали досить бурхливий економічний розвиток протягом останніх п'ятдесяти років, то вони були менш зацікавленими втягуватись в конфлікт. Однак, це далеко не означає, що демократичні держави, зокрема, для вирішення різноманітних внутрішніх проблем, можуть відмовитися від спокуси бути втягнутими в міжнародний конфлікт для підняття власного іміджу⁴.

Дискутуючи з приводу теорії демократичного миру, ряд вчених вважають, що її основні положення не працюють у відношенні до держав перехідного періоду⁵. Тут ми можемо навести специфікацію теорії демократичного миру, зроблену Едвардом Майнсфілдом і Джеком Снайдером з Колумбійського університету⁶. Ці автори на широкому статистич-

ному матеріалі доводять, що держави у період трансформації від авторитарного режиму до демократичого більш схильні бути втягнутими у війну, ніж стабільні демократичні або авторитарні держави.

Їх пояснення зводиться до того, що принцип і шлях демократизації визначає стабільність в країні. Тобто групи осіб, які залишилися від старого режиму мають певний давній інтерес до війни і відновлення імперії. Звичайно, вони борються за владу і виживання як один з одним, так і з новими елітами, що представляють демократичні сили. Ці старі еліти використовують всі наявні ресурси, щоб мобілізувати масову підтримку, інколи звертаються до націоналістичних гасел, щоб захистити свої позиції, поки такі мобілізовані маси досить важко контролювати в умовах нерозвинених інститутів, що трансформують інтереси влади в конкретну внутрішню політику.

Таким самим чином старі еліти маніпулюють громадською думкою, що як правило, спочатку має яскраво виражений антивоєнний, антиконфліктний характер. Однак, оскільки старі еліти досить добре вміють працювати з громадською думкою, вони використовують нерозвинені політичні інститути, контролюють політичні питання, що висувуються на загальне обговорення, маніпулюють з інформацією і в кінцевому підсумку формують громадську думку, яка заохочує конфліктне вирішення існуючих проблем. Деякі групи інтересів, стверджують Снайдер і Мансфілд, за допомогою своєї ефективної пропаганди прагнуть удатися до такої політики в міжнародних відносинах, яка принесе їм найбільшу підтримку серед різних груп виборців.

Аналізуючи процеси демократизації, ми повинні відзначити, що більш складні моменти в цьому пов'язані з по-перше тим, що демократичні інститути ще недостатньо сильні і по-друге – групи інтересів, що залишились від попереднього режиму ще достатньо впливові для того, щоб протидіяти процесу демократизації. В цих умовах те, яким чином маси впливають на процес прийняття зовнішньополітичних рішень, значною мірою залежить від структури інститутів, які трансформують такі впливи. Це пов'язано, зокрема, з такими явищами як різні типи представництва у виборчій системі (пропорційний чи мажоритарний), різні типи взаємодії між виконавчою та законодавчою владою тощо. В таких умовах правлячі еліти як правило втрачають прямий і безпосередній зв'язок з масами і отримують ширшу свободу у прийнятті зовнішньополітичних рішень, які були б найбільш прийнятними для них.

Другий момент, пов'язаний з питаннями демократизації стосується розвитку ментальності. Звичайно, ми не можемо очікувати, що за одну ніч чи за якийсь короткий проміжок часу журналісти, політики, юридичні структури нової держави почнуть діяти згідно з демократичними нормами. Цей процес потребує певного часу і деформації, що ви-

никають внаслідок хибної або односторонньої інтерпретації у кінцевому підсумку відбивається на формуванні зовнішньої політики.

Говорячи про динаміку формування інститутів та їх вплив на стабільність в регіоні та схильність держав регіону до розв'язання конфліктів, ми повинні вказати, що в процесі формування нових інститутів виникає так звана проблема спільних дій. Вона полягає в тому, що ми можемо розглядати демократичні інститути як колективне благо, створення якого вимагає певних затрат від усіх груп інтересів та всього населення, яке в кінцевому підсумку буде отримувати переваги, пов'язані з цими інститутами. Однак, оскільки кожен з учасників процесу формування демократичних інститутів не зацікавлений розпочинати першим або вкладати частину своїх ресурсів у побудову демократичних інститутів, цей процес уповільнюється.

В контексті пострадянського простору, як стверджують Снайдер і Мансфілд, такі групи, які були б зацікавлені у зупиненні продемократичного розвитку інститутів, включають національних і місцевих лідерів комуністичної партії, військові міністерства, фірми, працюють на морально застарілому промисловому обладнанні, які неспроможні конкурувати на динамічному міжнародному ринку, а також робітники відповідних секторів та люди, що живуть і працюють в регіонах, де ці сектори відіграють провідну роль. Незважаючи на те, що в сучасному пострадянському просторі колишні комуністичні еліти проявили себе доволі спроможними у пристосуванні до ринкової економіки, слід відзначити, що їх інтереси включають в себе розвиток не широкої демократичної системи, а обмеженої демократії, що знаходиться під контролем цих еліт, які могли б маніпулювати нею в своїх інтересах. Такі відносини поширюються і на ті сектори економіки, які маючи як правило застаріле обладнання не можуть ефективно конкурувати на світовому ринку (приміром, вугільна промисловість, ВПК, що напевне, найбільше постраждав у перехідний період, оскільки втратив свою вагу і роль, яку він мав у СРСР).

Другий момент, на якому наголошують також Снайдер і Мансфілд, окрім прямолінійної опозиції реформам, демократизація породила велику кількість груп з непримиримими інтересами, які почасти орієнтовані на короткотермінові перспективи політичного розвитку і не бажають пристосуватись до політичних і економічних обставин, що змінюються. Оскільки нерозвинені демократичні інститути роблять доступ до політичної мобілізації широких мас дуже легким, то ці групи з різними, іноді конфліктуючими інтересами часто вдаються до мобілізації тих груп виборців, які вони представляють. В контексті зовнішньої політики такі внутрішньополітичні тенденції розвитку призводять до того, що коаліції з різними інтересами об'єднуються на основі якоїсь одної, як правило радикально орієнтованої лінії зовнішньої політики. Зокрема, в контексті

Росії ми можемо говорити про формування "червоно-коричневої" коаліції націоналістів і неокомуністів, яку об'єднують інтереси промислових інвесторів, широкого військового істеблішменту, а також робітничого класу який хотів би захистити себе від ринкових сил. Таку об'єднувальну роль, зокрема у зовнішній політиці, грає ідея відновлення СРСР що популяризується для того, щоб забезпечити собі підтримку виборців.

Цей аналіз пропонує цікавий підхід до розгляду формування політики країн Заходу стосовно пострадянських держав. Специфіка країн регіону, на думку авторів полягає в тому, що проблеми безпеки виникають як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні. Тому, очевидно, найбільш цікавими для аналізу зовнішньої політики країн пострадянського простору, найбільш продуктивними будуть теорії, що відбивають як той напрям, так і інший. Говорячи про специфіку країн регіону, слід вказати, що оскільки країни зазнають різку зміну режиму, внутрішні інститути нестабільні, легітимність новоствореного режиму проблематична, оскільки економіка знаходиться у стані часткового або повного колапсу тощо, то інтереси політичних лідерів у формуванні зовнішньої політики не можуть бути проаналізованими в рамках системних теорій. Тому для того, щоб адекватно відбити реальність, необхідно взяти до уваги, що загроза існуванню державності виникає як правило на внутрішньому рівні, і тому зовнішня політика може розглядатися як проекція спроби вирішити внутрішні проблеми на зовнішньополітичне середовище.

Як приклад ми можемо навести становище України у 1991-93 рр. Для того, щоб вирішити внутрішньоекономічні проблеми, держава відмовилась від стратегічних ядерних сил як засобу отримати якусь політичну чи економічну підтримку з боку Заходу і уникнути внутрішнього конфлікту. Звільнення від ядерної зброї збільшило зовнішню загрозу існуванню держави, хоча з іншого боку, Україна отримала суттєву політичну і економічну підтримку з боку Заходу, покращились перспективи входження у світовий ринок, тобто внутрішні проблеми були якоюсь мірою зняті.

Говорячи у зв'язку з цим про внутрішні проблеми національної безпеки, можна посылатися також на досить широку літературу, написану для аналізу динаміки зовнішніх зносин держав третього світу де рішення у зовнішній політиці приймаються для підтримки легітимності режиму, вирішення економічних проблем⁷.

По великому рахунку, емпіричні дослідження, проведені в рамках теорії демократичного миру досить дискусивні, оскільки демократичних країн, які відповідали б усім вимогам теорії, не так вже й багато. Другий момент – будь-які статистичні аналізи також кульгують, оскільки вони не універсальні за своєю суттю: кожен дослідник використовує статистичні методи як правило для того, щоб підтвер-

дити свою теорію. Відкриття, зроблені за допомогою статистичних методів не завжди адекватно відбивають реальність, тощо. Тому теорія демократичного миру, слугуючи ідейною основою політики Заходу, досить проблематична в емпіричному плані.

Особливо ця проблематичність виявляється при дослідженні держав, що знаходяться у стані демократизації. Як стверджує Джек Снайдер на підставі досить ґрунтовного статистичного дослідження, держави, що знаходяться у стані переходу від авторитарного до демократичного режиму, ще більш схильні бути втягнутими у війну, ніж країни авторитарні чи демократичні. Це відбувається тому, що надто багато інтересів задіяно в процесі трансформації, тому що не існує інститутів і механізмів, які б могли стримати дії політичних еліт, зацікавлених у розв'язуванні воєнного конфлікту.

Таким чином, теорія демократичного миру розглядає процес формування і стабілізації демократичних інституцій як запоруку майбутнього мирного розвитку східної частини європейського континенту. Виходячи з цього, держави Заходу проголошують свою підтримку процесам демократизації на теренах колишнього СРСР. Проте ці процеси самі по собі не гарантують уникнення конфліктів із застосуванням сили. Це пояснюється наведеними вище особливостями процесу трансформації однієї системи суспільних відносин в іншу, що триває у пострадянських країнах.

ПОСИЛАННЯ.

- ¹ Bruce Russett, *Grasping the Democratic Peace*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- ² Michael Doyle, *Liberalism and World Politics*. In *American Political Science Review* 80 (December 1986): 1151-70; Zeev Maoz and Bruce Russett, *Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946-1986*. *American Political Science Review* 87 (September 1993): 624-38; David A. Lake, *Powerful Pacifists: Democratic States and War*. *American Political Science Review* 86 (March 1992): 24-37.
- ³ Bruce Bueno de Mesquita and David Lalman, *War and Reason: Domestic and International Imperatives*. New Haven: Yale University Press, 1992.
- ⁴ Michael E. Brown, Sean M. Lynn-Jones, and Steven E. Miller, eds., *Debating the Democratic Peace*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1996.
- ⁵ Zeev Maoz, *Joining the Club of Nations: Political Development and International Conflict, 1816-1976*. *International Studies Quarterly* 33 (June 1989): 199-231.
- ⁶ Edward D. Mansfield and Jack Snyder, *Democratization and the Danger of War*. *International Security* 20 (Summer 1995): 5-38.
- ⁷ Edward Azar and C. Moon, eds., *National Security in the Third World*. Hants, England: Edward Elgar Publishing, 1988; Mohammed Ayoob, *The Security Problematic of the Third World*, *World Politics* 43 (January 1991): 257-83; Brian L. Job, ed., *The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States*. Boulder: Lynne Rienner, 1992.